

ՄԵԼԵՆԵՍԵՆ

ԺԱՂԿԷՓՈՒՆՔ

ալ, որոնց մէջ՝ քաղաքաշխութենէն զատ, օրէնքներուն եւ հին կարգադրութեանց համեմատ — երգութեալ հասարակութիւնն ալ, ազդեցութիւն, բուէ եւ որոշումն ընելու իշխանութիւն ունի: — Ըստ այսմ, որպէս զի ասոր նկատմամբ քաղաքային հասարակութիւնն՝ իր նպատակին աւելի դիւրաւ կարենայ հասնիլ, հարկաւոր է, որ երգութեան թմբին մէջ առնուածներն ու առնուելիքներն իրենց պարտաւորութիւնները ծանշան եւ իրենք զիրենք անոր համաձայնեցնեն: Ուստի.

2. Որոշուեցաւ, որ աս ազատ թագաւորական քաղաքին երգութեանը ներքին 40 անձինքներէ կազմուի: Բայց այնպիսի անձինքներէ, որոնք երկրատէր են, լաւ բարոյական կեանք ունին, բանէ հասկեցող եւ ըստ հետեւորդի փորձառու մարդիկ են — որոնց վրայ քաղաքը՝ հասարակաց գործառնութիւններն եւ անոնց վարչութիւնն — իբրեւ քաղաքին երեսփոխաններուն վրայ — կարենայ դնել ու յանձնել: Ու որպէս զի անդամներուն ընտրութեանը մէջ՝ մէկ կողմանէ քաղաքային հասարակութիւնն իր դրած նպատակէն չխտորի եւ մէկալ կողմանէ ազգականութեան (nepotismus) առջեւն առնուի, — պահուի, աս ներթիւ նկատմամբ հնուցմէ դրուած ու հիմակ ալ գործածութեան մէջ եղած արքունական հրահանգները: — Աս այսպէս ըլլալով ալ, այն դէպքերուն մէջ, որոնց մէջ որ ինչ ինչ յարմարացոյն անձինք, միայն ու պարզապէս հասարակութեան ուրիշ անձինքներուն հետ ունեցած ինամութեան պատճառաւ պետք էին հասարակութեան անդամ ըլլալէն զերկու — ընտրութիւնն — անոր մէջ ազգականութեան աստիճանը յայտնելով — արքունական վերին կառավարութեան առջեւ դրուի, այն պատճառաւ, որ ասիկայ՝ հարկաւորութեան որպիսութիւնը տեսնելով՝ վեհափառ արքունիքէն իրեն արուած իշխանութեան համեմատ, խնդրուած անօրինումը կարենայ աւել:

3. Քաղաքին ամէն պաշտօնին — ըլլայ անիկայ քաղաքաշխութեան կամ հասարակութեան վերաբերեալ — եթէ որ պարագութիւն ըլլայ — քառասնից ժողովն ունի իրաւունք ուրիշ մը ընտրելուն: Եւ պաշտօնատէրն որ աս ծածմէն զատ, կամ ասոնց ընտրութենէն դուրս, ուղենալ իրեն պաշտօն զանելու, այն գործողութիւնն անցող ու ապօրինաւոր ըլլայ:

(Ըրդարանիք)

ՅՈՒՆ. ԱՆԺՅՈՒՆ

1. Դր. Խալաթեանիցի գեղմ. գրութիւնները: — 2. Հայկական վարդ Ս. Դազարու վրայ: — 3. Հայերէն փոխանակ ըստ: — Պարսկական դիւարաւորութեան մասին: — 6. Առաքելից հայերէն անվանական վկայաբանութիւնները: — 6. Վիպագիր վարդապետները:

1. Դր. Խալաթեանիցի գեղմ. գրութիւնները: — Berliner Tagblatt լրագրին (թ. 401) Der Zeitgeist! յաւելուածին մէջ (թ. 32) որդիկ հայ մօտեւորութիւն վրայ (Die neue armenische Literatur) գեղեցիկ գրութիւն մը կայ — ուսումնականութիւն գործակից՝ Դր. Բ. Խալաթեանիցի գրքէն: Ի հարկէ յարգ. յօգուածագիրն նպատակն եղած չէ արդի հայ մասնաւորութեան մասին ընտելութեան ուսումնասիրութիւն մը ներկայացնել իւր եւրօպացի ընթերցողներուն, այլ հայ նորագոյն մասեւր նազիրներն եւ գրականութիւնը — մասնաւորապէս վեպասանները, թատերագիրները, բանաստեղծներն եւ անոնց գործերը ծանօթացնել գերմանացոյց: Այս հաստատք այն աստիճանի սիրուն ու գրուիչ կերպով գրուած է որ Deutsche Volksstimme թերթն ալ իւր թերթին բաժնին մէջ հիւրընկալած է: — Zeitschrift des Vereins für Volkskunde in Berlin պարբերականն արտատպուած է Դր. Խալաթեանիցի Die armenische Heldensage հմայից աշխատութիւնը, որ Հանդիսալ մէջ «Հայ ժողովրդական գիւղացական վեպը», անուամբ հրատարակուեցաւ: Երիտասարդ բանասէրին այս ուսումնասիրութեան մէջ յերեւան բերած խորակութիւնը ընդունութիւնն ու պատիւ եղակացութիւններն ընթերցողաց ծանօթ են արդէն:

2. Հայկական Վանի Ս. Վաղարշ իւր: — „Das armenische Kloster auf St. Lazarro“ վերնագրով նկարագրական յօդուած մը հրատարակեց Բոքսթը Միշ Վիեննայի ամէնէն ազդեցիկ — թէպէտ հրէական — թերթին մէջ Neue Freie Presse (թ. 14021), Այս համարականն ու նկարագրական գրուածքը թիւ մեզի նորութիւն մը չի ներկայացնել՝ ի բաց առեալ աս յաջորդ ծանօթութիւնը թէ Ս. Վաղարշի մատենագրարն 30.000 հատոր գրքէ ունի, — ճիշդ մեր մատենագրարին կէտ — բայց սիրով կը կարգացուի:

3. Հայերէն փոխանակութիւն: — Կոպենհագի համալսարանին սրահական եւ համեմատական լեզուց երկտառաբան օրումալ Ուսումնական Պրոֆ. Հոլմեք Պետերսըն՝ որ է միանգամայն լալ հայերէնագետ, ի թերթին „Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft“ (Հոմ. Ծ. 1903) թրքերէնի ձայնական օրինակ վրայ ունի հետալից հասած մը, որուն վերջը (էջ 361) — բուն ձայնական ուրիշ անգամանակ վերապահելով անշուշտ — կ'ապացուցանէ որ թրքերէն լեզուին

«Der Zeitgeist»-ի համարին մէջ Կ. Արտիսան գերմաներէն թարգմանած է Վ. Փափագիւնի «Der nackte Derwisch»:

մէջ Տայրերէնի յատուկ գործընդ կրող Հին փոխաւեալ բառեր կան. զ. օր. շատ տեղ գաղթած բառ մը — օամ. էնէի, որ Տայրերէնէ փոխ առնուած է, վասն զի Տայ. էլը Հին հնդեւրոպական բառ մըն է. Թըրքերէնի Հին փոխառութիւնները՝ քանի որ նորագոյն Տայրերէնէ փոխ առնած բառերու հետ պէտք չէ շփոթել, Եւրոպ. Տայրերեացեալք* այս առաջընկալան խնդրոյն վրայ տարածուել չկարենալով Տոմ. միայն մտադիր կ'ընէ որ ինքը անկարելի չի համարիր թրք. Գուլ (գաւլ) բառին Տայրերէն տօնէին փոխառութեան կարելիութիւնը. Այս ատեն պէտք էր ընդգուշուել, որ Տայրերէն տօնը (գերմ. Gans, ալը. zog) յօնի ազդեցութեամբը *գուլ յառաջ եկած ըլլաւ — հակառակ ըլլելով. Տայրերէն *գուլ մը սլաւական ցասի շատ աւել կը համապատասխանէր. Պրոֆ. Պէտերսընը Հին թրքերէն բառերու բացմութիւն մը Տայրերէնէ փոխառութեան համարելով՝ օրինակն արձանագրութեանց մէջ գտնուած թրք. k o l (պոլար) բառն եւս՝ կրէս, Տայ. իոյ բառէն փոխ առնուած է:

4. Պարթիւնի քննադատութեան մասին. — Oscar Braun վերոյիշեալ ZDMG թերթին մէջ. (անդ, էջ 562—565) „Ein Beitrag zur Geschichte der persischen Gotteslehre“ վերնագրին տակ կը գրէ. “Հանդէս Հայագիտութեան, ուսումնաթերթին մէջ Հա. Ա. էջ 149 եւս Գելըթը “Եզնիկ եւ Պարսիկ կրօնական գրութեան զարգացումը” վերնագրով շահեկան ուսումնասիրութիւն մը կը հրատարակէ, ուր՝ ք մէջ այլոց, Տայիական երկու վկայութիւն՝ Եզնիկայ ու Միհրերէսէի գաւառութիւնը, զոր Եզնիկ կ'աւանդէ, յառաջ կը բերէ ապացուցանելու համար թէ դրուանեան վարդապետութիւնը Հինդուիզմը դարուն բառական տառն մը տիրող եղած է Պարսից մէջ. Ես ալ այսօր նոյն նպատակաւ աստիական վկայութիւն մը յառաջ կը բերեմ, որ կը ցուցնէ թէ այս վարդապետութիւնը խորով Ննուշիրուանի օրերուն դեռ մնացած էր՝ մազդեզանց դէնին կործանելէն ետքն ալ. Այս վկայութեան արժեքը շատ աւելի կ'աճի, եթէ միտ գնենք որ շատ հաւանական է թէ վկայութիւնն առաջը մազդեզականութենէ բրիտանականութեան գարեքո ածմէն է, այսինքն՝ Մար Աբա Մեծ կաթողիկոսը (նաւած՝ 540—552):

Museo Borgiano-ի բազմաթիւ յիշուած աւորական K. VI. 4 ձեռագիրը. բնագիր մ'ունի (էջ 577—592), որուն վերնագրին է՝ “Մեկնութիւն օրինաց ամուսնական միութեան եւ ամուսնութեան ի Մար Աբայ” Այս գրութեան մէջ՝ էջ 579 կը կարգադրէ հետեւեալ վիճական կտորը.

“Չառական հօր քոյս եւ զառական մօր քոյս մի՛ յայտնեցես. (Ղեւտ. ԹԼ. 7):

“Որմէզդի հետեւեալները՝ կ'ըսեն թէ առաւել արդարութիւնն է, եթէ մէկը իր մօրը, քրոջը կամ զստորը մերձեկայ ամուսնութեամբ. Բայց եթէ այս այսպէս է, այն ատեն անոց չմարմնացող չի կրնար արդար ըլլալ Որմէզդի հետեւողներուն առջեւ, եթէ նոյն իսկ ամբողջ մազդեզութիւնը կ'ըսէ աւանդաւորութիւններն ի գործ դրած ըլլայ. Թող բան մեզի թէ ո՞վ էր մայրը, քոյրը կամ գուտարը Զար-

գուշար կամ Աշտարպի կամ Դայիխտարով կամ Զարուխանի որդւոյ Արտաշանի, որ (իրենց մայրը, քոյրը կամ գուտարը միանգամայն) կրն ունեցած ըլլան, մարդիկ, որ իրենց քովն ալ արդար կը հաւմարուին. Բայց եթէ այս այսպէս չէ, թող իրենց ներքէն ուրիշները ցուցնեն որ այսպիսի կանանց հետ ամուսնացած ըլլալով՝ արդարացած ըլլան: Եթէ չեն կրնար մասնաձեւ ընել այսպիսիներ. այն ատեն ինչու կը գանգաւան եւ զգախտութեամբ ինչու կը խանան ապացուցանել աղտեղութիւնը, որմէ ինքնին բնութիւնն երես կը դարձնէ. Մօղղընը Զրուանայ՝ իրենց դից հօրը համար կ'ըսեն թէ հապար տաքի մազութիւն ըլլաւ, որպէս զի որդի մ'ունենայ, եւ արդարութեամբ համար լսելի եղաւ. Թող մեզ ցուցնեն այս Զրուանին մայրը, քոյրն եւ գուտարը, նաեւ թէ ո՞վ եղած է ձօնն երկը եւ քրոջը հայրը. ո՞վ կրնէ կամ մայրը, կամ անոր մօրը հայրը. Եթէ ասոր վրայ չեն կրնար բան մ'ըսել, ի՞նչպէս կ'ըսեն Որմէզդի վրայ. Որմէզդի այն կրնէրը մակից էին, քանի որ կ'ըսէին թէ անկողն ինքնածին չէր, ո՞չ իր հօրմէն եւ ո՞չ ուրիշն մը ծնած էր:՝

Բայց ի՞նչպէս կարելի էր, որ այսպիսի խառնամաք մը լուսաւորները ստեղծուէին, ինչպէս որ կ'ըսեն. Բայց եթէ հետաւորն ու անհաստատուն ներկայով եւ տեսանելիով կը հաստատուի, այն ատեն՝ Որմէզդի համար վկայութիւնի կու տան իրեն այժմեան գործքովը, այս է՝ իրենց մայրերուն, քոյրերուն եւ գուտարներուն հետ ամուսնանալով. Եթէ ասանք այսպիսի կանանց հետ կարգաւորով՝ կարող կ'ըլլան սքանչելիք եւ նոր արարչագործութիւն դրոշմելու եւ նոր դիտութեան տրեւանալու, այն ատեն Որմէզդի Հին գործերն ալ պատմածսին պէս՝ արժանահաւատ են: Բայց եթէ ասի չեն կրնար ցուցնել, ի՞նչպէս պիտի հաւատարմ այն ատեն թէ Որմէզդ պիտի ամուսնութեամբ լուսաւորներու ստեղծագործութիւնը կըցած է ընել՝ զօրութեամբ եւ իմաստութեամբ: Ով որ ստատապի աշակերտը՝ այնպիսոյն ընկերն ու կողմնակիցն է աստանան: Արդ՝ եթէ Որմէզդ մօրը, քրոջը եւ գուտարը հետ ամուսնանալու այս օտարաբոյ վարդապետութիւնը ո՞ր թէ ինք իրմէ, իր աստուատութիւնը, հօրը կամ նախնեաց բնութենէն ընդգունեցաւ, այլ ստատապին, յայտնի է թէ այն ամէնը՝ որ այսպիսի կրնէր կ'աւանդէ, Որմէզդի իրենց աստուծոյն՝ հետեւելով, աստաւայի աշակերտներն ու ծառաներն են, եւ ո՞չ թէ Շշմարիտ Աստուծոյն:

1 Եզնիկ, ալ. Անեա. 1826, էջ 135. “Բայց թէ եակեաց (Արշմն) զորավանդ, թերեւս եւ սպան իսկ զայլոք. զոր պարս է ինդրիւլ՝ թէ արգարեա ալ գիւտ մայր զայն նոցա Ա. Լուսմի յայտ իցէ, թէ մայր քոյր. մահուանդ դր ասն իսկ՝ թէ մինչ չեւ էր ինչ բնու. ոչ երկիւր եւ ոչ երկիւր, Զրուան միայն էր, որ մեծի ծաղաւ արժանի է՝ եթէ ինքն հայր իցէ եւ ինքն մայր է:

2 Եզնիկ, էջ 141. Երեւական ստեղծութիւն թէ անոն Որմէզդին Արշմնի “Զորադառն ան քիւրդաբարութեան գնէ, եթէ ի մայրն էր. ի քեապմա աստաւայի արեւաքն եւ լուսին արարան, զի ընդ այն հայեցման աղբիւն ի նոյն պղծութիւն անխոր լինելն:”

Արդ՝ ո՞վ է այս Մար Աբա կաթողիկոսը։
Այս անունով երկու հոգի կը ծաննանք։
Մար Աբա Ա՝ 540—552 եւ Մար Աբա Բ՝ 740—
751. Braun կը ջնայց ցուցնէ թէ գրութեանս
հեղինակն է առաջինը։

5. Առեւտրային հայերէն անվանաւորութեան
ընդհանրութիւնը. — Պրոֆ. Պ. Ֆրանտուսի «Oriens
Christianus» կիսադասական ձեւով մը Մար Ա-
բաբեանց հայ անվանաւորութեանց (Die
armenischen apokryphen Apostelakten) հրա-
տարանութեան արտահայտութիւնը յառաջ կը
տանի, որ արդէն Oriens Christianusի առաջին
տարանաւորութեան պարզութիւնը (էջ 168) սկսած էր, ուր
միայն տեղեկութիւն տուած էր Պարթիւ Ազգային
Մատենադարանի այն հայերէն ձեռագիրներուն
վրայ, որոնց մէջէն հաներ է այս անվանաւորական
վկայարանութիւններն եւ թէ ինչպէս պիտի հրա-
պարակէ զանոնք, մէկ խօսքով յառաջարկութիւն
մը։ Երբեք տարանաւորութիւն չկարող էր լինել
(էջ 217) Պարթիւ առաքելոյ վկայարանութեամբ՝
հայերէն անվանաւոր վկայարանութեանց հրատարա-
կութեան սկիզբը դրաւ։ Երբեք տարանաւորութեան
վկայարանութիւններն ընդհանրութեամբ տալէն եւ
զիտողութիւններն ընդհանրութեամբ տալէն եւ
հայերէն ձեռագիրներն ընդհանրութեամբ տալէն
բնագիրը Պարթիւ Ազգ. Մատենադարանի երկու ձե-
ռագիրաց համախառն, ստորեւ ծանօթութեանց մէջ
ալ մանրամասն նշանակելով ձեռագիրաց տարբե-
րութիւնները իսկ դիմացը բուն յուն. բնագիրը։
Միեւնոյն կերպով բնագիրն է Պարթիւն եւ Պարթիւն
առաքելոյ վկայարանութեան հրատարակութիւնն
ալ, Պարթիւ յիշեալ մատենադարանին 4 ձեռա-
գիրաց վրայէն (տ. Oriens Christ. 1903, էջ 16)։

6. Այնպէս ինչպէս Պարթիւն — Ժամանակէ
միջին Պարթիւն * * * ստորագրութեամբ թղթա-
կիցը սկսած է անխորհրդէն իրեն ծանօթ եւ ան-
ծանօթ իրարմէ անխառն նիւթերու վրայ — զիտ-
ցածին ու շարժեցածին . . . Այս թէ ինչպէս
«Հայագիրաններն» արտաստուած «Տուրկիկի» վե-
պին երեք ընդարձակ յօդուած նուիրեր է յիշեալ
* * * քրոնիկագիրը՝ «Մշակի» (թ. 154, 160, 172)
բանասիրականի բաժնիները լեզուներով ամբողջա-
պէս, ուր կ'ուզէ զոնք այն ուղին ուսկից պիտի
ընթերցէ վկայագիր վարդապետները կամ սոր-
վեցընէլ անոնց թէ ինչպէս պէտք են վեպ գրել.
(այս այն վկայագիր վարդապետին՝ որ վեպ գրելը
Ա. Ան մը պիտի սորվէ) եւ — մեծ գիտաւորի
մը պէս կ'ազդապէ՝ Երրորդ. — Ինչպէս — «Առ-
ջին անգամն է որ Միւլթիմարեան վարդապետ
մը վեպ գրելը կը փորձէ։ Ստոյգ. Մեծ, մեծ, մեծ,
արարեալ մեծ գիտնաւոր. . . Մէկը որ կ'ուզէ ամէն
բանի հասնիլ՝ կ'ըսէ առաջը, բանի մըն ալ չի
կրնար հասնիլ. «Տուրկիկի» Հեղինակը տա-
կուին աշխարհիս լոյսը շտեմած՝ Վիեննական-
դպրոցէն — կէս դարէն աւելի յառաջ — ինքնազիր
վեպեր՝ եղած էին արդէն, եւ ինչպիսի վեպեր կրնա-

կան ու հայրենասիրական տար ջնջով եւ զմայլելի լե-
զուաւ գրուած. «Տուրկիկի», եւ անոր ազգակից
վեպակներուն նման չէ, որոնց բարոյականը կայա-
ցած է անձնաստատութեան, որդեկոտորութեան եւն
վրայ. . . «Արեւմտեան Հայոց արդի գրականու-
թիւնը» գրողէ մը կը սպասուէր՝ որ փոխանակ լե-
զուաբանութեան Գորբուլով օրինաց զէմ՝ մեզան-
չող յօդուածներ թիկնու պայուր՝ դիտարար ասոնք,
որով ուրիշներուն միայն գործածել կրցած հա-
տու սուր գէշէն իւր անձին զէմ չէր գարծներ. . .
«Բնութիւնը Ավկիանոսին սահման մը գծած է եւ
բնութիւնը անգին պիտի չանցնի»։ Իսկ հայեր
կան որոնց միամտութեանը սահման մը գծել եւ
բնութիւնը անգին պիտի չանցնի, անկարելի
եղած է, — Բոլշէ, Բոլշէ — Եւսիս . . .

ԿԶՏԻԿ.

Վարդապետ Մարկոսեան, ի Է. Ա. Ս. Թուրքիկի, Ա. տպ.
1854, Բ. տպ. 1859 եւն. Ա. Նիզիկէպի սուրբութեանը կը
յանձնենք զատար, որոնք իւր ցուցակին մէջ չկան, սխալ
յիշատակներն ու զանց առանձնեք լեզու յիշեր։

ԲՈՎԱՆԵՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

- ՈՒՍՈՒՄԵՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՏԱՆԿԱՆՈՒԹԻՒՆ — Ժողով. 321:
ՄԱՅՏՆԱՅԻՐԱՅԻՆ — Մ. Խորհրդացոյ պատմութեան
ժամանակին մասին (Յղթակցութիւն հայագետ
Փ. Կոնստանթին). 325:
ՀԱՅԱՍՏԱՆ — Աղբիւրներ հայագետ հայոց պատ-
մութեան. 331: — Նշանագիրը իմաստը. 333:
ԼԵՃՈՒՆԱՅԻՐԱՅԻՆ — Աղբիւրի գաւառաբարձը
335:
ԿՆՆԱՅԻՐԱՅԻՆ — Կոլոտ. 338:
ՊԱՏՄԱՅԻՆ — Նոյսաբնութեանը բանասիր-
ողութիւնը կարգադրութիւնները. 343:
ՆԱԼԵՆԱԼԵՆ
ՓԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ — 1. Դր. յալաթեանցի գեղմ. զոր-
ութիւնները. — 2. Հայկական վանքը Ս. Դազարու
վրայ. — 3. Հայերէն փոխանաւարներ. — Պարս-
կական ղեկաւարութեան մասին — 5. Առաքելոց
հայերէն անվանաւորական վկայարանութիւնները.
— 6. Վիպագիր վարդապետներ. 350:

ՀՐԱՏԱՐԱՆԻՉ ԵՒ ՊԱՏՄԱՆԱՅԻՆ ԽՈՐՀԱՐԱՐ
Հ. ԱՌԱՅԵՆ Կ. ՊԱՐՈՆՅ
ՎԵՐԱՆԱՅԻՆ, ՄԵԼԻՍԵՆԱՅԻՆ ԳՐԱՐԱՆ

1 Յուն «Յրդատայ առանձնապէս, վերին օրերն ու
մեծերը» ի Է. Կրիստոս Վ. Սիմեոն, Վիեննա 1851, «Ար-
տաքերեան Արտաստագրութեան ու վարձաներ» ի Է. Սահա-
կոյ Վ. Թուրքիկի, Վիեննա, 1852: Եւ մանաւանդ «Սիմեոն»